

9. Пламеницька Є. Дослідження Кам'янець-Подільського замку // Археологія. – 1975. – №16. – С.14-37.
10. Пламеницька Є. Початкові етапи будівництва Кам'янець-Подільського замку // Матеріали третьої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Львів, 1970. – С.139-143.
11. Пламеницька Є. Про час заснування Кам'янець-Подільського замку-фортеці // Слов'яно-руські старожитності. – К., 1969. – С.124-144.
12. Пламеницька Є., Винокур І., Медведовський І., Хотюн Г. Кам'янець-Подільський. Історико-архітектурний нарис. – К.: Будівельник, 1968. – 120 с.
13. Сецинский Е. Город Каменец-Подольский. Историческое описание. – К.: Типография С.Кульженко, 1895. – 257 с.
14. Сецинский Е. Замковая церковь в Каменце-Подольском // Подольские Епархиальные Ведомости. – 1892. – №27-28. – С.474-490.
15. Сецинский Е. Исследование подземных ходов в Каменце-Подольском // Археологическая летопись в Южной России. – Т.3. – М., 1901. – С.149-150.
16. Сіцинський Ю. Кам'янецький державний історично-культурний заповідник. Кам'янецька фортеця. – Кам'янець-Подільський: б.в., 1929. – 15 с.
17. Сіцинський Ю. Нариси з історичної топографії міста Кам'янця-Подільського та його околиць. – Кам'янець-Подільський: Подільське братство, 1994. – 60 с.
18. Сіцинський Ю. Оборонні замки Західного Поділля XIV-XVII ст. (Історично-археологічні нариси) / Упор. С.В.Трубчанінов. – Кам'янець-Подільський: Центр поділлязнавства, 1994. – 96 с.
19. Юрченко П. Кам'янець-Подільський замок // Архітектурні пам'ятники. – К., 1950. – С.105-120.

In the article the author shows the views of Yu. Sicinskiy on the evolution of Kamyanets castle during XIV-XVII of item.

Key words: castle, head of castle, plan structure, historical-architectural form, engraving, historical topography.

Отримано: 19.03.2008

УДК 908(477.43)(092)

В. С. Прокопчук

ІВАН ВОЛОДИМИРОВИЧ ГАРНАГА — ДОСЛІДНИК ІСТОРІЇ ПОДІЛЛЯ

У статті розповідається про краєзнавчу діяльність кам'янчанина, архівіста-дослідника І.В. Гарнага.

Ключові слова: Державний архів, архівіст, краєзнавець, дослідник, Поділля.

Іван Володимирович Гарнага – знана людина, науковець, який за більш ніж 40 років науково-краєзнавчої діяльності видрукував у наукових збірниках, журналах і газетах близько 1200 нарисів, статей, повідомлень, рецензій. Про нього писали О. Алтухова, З. Климишена, висвітлюючи в основному його архівну працю [1; 35]. У даній статті прагнемо розширити панораму його занять, проаналізувавши краєзнавчий доробок.

Вперше познайомився з Іваном Володимировичем 1969 року, коли, працюючи учителем історії Маківської середньої школи на Дунаєвеччині,

був залучений директором школи І.І. Сохатюком до роботи над нарисом про село Маків до тому «Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область». Зустрілись в архіві, що знаходився тоді в Кам'янці-Подільському, у Старому місті. Завідуюча читальним залом порадила проконсультуватись в Івана Володимировича. Він швидко зрозумів суть мого звернення, бо, як член Хмельницької облредколегії тому, писав і сам подібні нариси, щоденно давав консультації дослідникам. Уважно розпитав, хто я, де навчався, чим займаюсь, які плани. З приємністю сприйняв повідомлення про його статті, що лягли в мою учительську красназвучу теку, про моє бажання створити музей історії Макова. Дав поради, які фонди і, навіть, справи опрацювати, допоміг замовити фотокопії окремих документів. І надалі я уважно стежив за публікаціями І.В. Гарнаги, документально насиченими, логічно побудованими, що з'являлися не тільки в обласній газеті «Радянське Поділля», а й дунаєвецькому часописі «Ленінським шляхом». Використовував їх у ході створення музею, що відкрив двері 1971 року, звертався до них під час красназвачих уроків, на заняттях гуртка «Юний історик», при написанні нарису про райцентр Дунаївці.

Вдруге зустрілися весною 2006 року. Такий же статний, високий, але вже не з чорносмолистою, а срібною чуприною. Дещо прив'яв голос, на жаль, роки кропіткої праці притуманили зір. Зате пам'ять залишилася феноменальною. Мене цікавила інформація про приїзд академіка М.М.Тихомирова 1962 року до Кам'янця-Подільського на святкування 900-річчя міста, хроніка перебування, контакти, персоналії. На всі питання Іван Володимирович давав вичерпні і, як виявилось після порівняння різних інформаційних джерел, об'єктивні відповіді. Розмова переросла заплановані межі. Поступово вималювалось життяве й творче полотно талановитого красназвачя, дослідника історії Кам'янця-Подільського, Кам'янецьчини, Поділля.

Його генетичний потенціал формувався і шліфувався від покоління до покоління на Київщині, у с. Блощинці нині Білоцерківського району. Батько Володимир Федорович був грамотним селянином, людиною кмітливою і підприємливою. 1923 року відповідно до положень Земельного кодексу УСРР отримав 4 га землі, яку обробляв за вимогами трипільної системи землеробства. Мав коня, інвентар. У двокімнатній хаті під залізним дахом було завжди людно – шість душ своїх, приходили сусіди, односельці. Батько став секретарем Комітету селянської взаємодопомоги, у хаті відбувалися засідання, зберігався архів Комітету. Згодом запрацював лікнеп, і батько почав навчати грамоти хлопців і дівчат, дорослих односельців. Можливо тоді й з'явилося бажання стати учителем.

1931 року пішов у перший клас. Голодомор 1933-го постукався і в Блощинці. Хліб вимітали під різним приводом. Батько – фундатор колгоспу завів його до колгоспної комори цілком свідомо, впевнений, що зерно піде па посів ярвини і буде повернуге з нового урожаю. У лютому сім'я доїдала рештки борошна, взялися за дерть, заготовлену для свині, яку так і не купили. Як другокласник Іван під'їдав на шкільній кухні. Щовечора вдома скиглили голодні діти, плакали від безсилля батьки. Врятувала становище корова, що отелилася у квітні. А скільки люду погинуло... 500 трудоднів – саме стільки часу віддавали батьки колективному господарству – не давали

можливості не те утримати, а й прогодувати сім'ю. Щодня пісний борщ, суп, капуста, картопля з молоком, а м'ясо – лише на Різдво та Великдень. У такій обстановці гартувався характер. Десятирічку закінчив 1941 року. Хотів вступити до Київського педінституту, але прийшла війна.

Батько загинув у липні 1941 року, і сімнадцятирічний юнак за правилами селянської моралі взяв на себе тягар господаря, піклувальника матері і трьох сестер. Важко працював у десятихатці – виробничому підрозділі загального двору. Як міг чинив опір безкінечним поборам, в ямі під жолобом ховався від німецьких облав, аби не потрапити до Рейху. А з приходом радянських військ, 13 січня 1944 року, влився в ряди визволителів. Прийшов запасний полк, служив у 650-му полку Червонопрапорної стрілецької дивізії, яка в складі 18-ої армії 4-го Українського фронту вела бойові дії в Карпатах. У вересні 1944 року в районі Косова Івано-Франківської області був важко поранений, втратив ногу. З госпітально повернувся аж у грудні 1945-го.

1946 року без іспитів, як володар атестата з відзнакою та інвалід-фронтвик, поступив на історичний факультет Київського державного університету. На другому курсі обрав спеціалізацію архівіста, став студентом історико-архівного відділення. Написав прекрасну дипломну про діяльність губернських комітетів по підготовці селянської реформи і був рекомендований до аспірантури. Однак аспірантом стати не судилося, місце зайняв висуванець більш потужного відомства – Міністерства внутрішніх справ УРСР.

За направленням попав до Кам'янець-Подільського обласного архіву. Пройшов сходами молодшого наукового співробітника, методиста-консультанта, завідуючого відділом соціалістичного будівництва. 1958 року став заступником директора архіву з наукової роботи, а 1971 року – директором. 1977-1981 рр. досліджував історію архітектурних пам'яток, працюючи в Кам'янець-Подільському історико-архітектурному заповіднику. 1981 року Ольга Петрівна Бурова, начальник архівного відділу облвиконкому, повернула Івана Володимировича в рідну стихію – очолив відділ інформації. 1991-го у віці 67 років вийшов на пенсію – дались взнаки голодне дитинство, кропітка праця, фронтові рани.

Головним, визначальним у житті Івана Володимировича була все-таки науково-краєзнавча діяльність. Її розпочав ще в стінах вузу, брав активну участь у роботі відділення університетського наукового товариства при кафедрі архівознавства, готував доповіді, повідомлення з питань геральдики, документознавства. В архіві досліджував та впорядковував справи дореволюційних судових установ, спираючись на знання польської та латинської мов, отримані в університеті. 1953 року пройшов спеціальні курси з археографії у Львівському облархіві, познайомився з Іваном Лукічем Бутичем, начальником науково-видавничого відділу республіканського Архівного управління, який читав тоді лекції на курсах. І ці стосунки мали тривале й плідне продовження.

У газетах і журналах з'являлися публікації молодого архівіста. А коли Україною пішла хвиля революційних ювілеїв, І.В. Гарнага став одним з чільних пошукачів й упорядників документів про летичівський колгосп на Чемеровеччині, до археографічних збірників «Боротьба за владу Рад на Поділлі (березень 1917 р. – лютий 1918 р.)» (1957), «Поділля в роки грома-

дянської війни (лютий 1918 – грудень 1920 р.)» (1959), «Радянське будівництво на Хмельниччині. 1921-1982» (1983), «Соціалістичне будівництво на Хмельниччині. 1921-1941» (1989) та і інших [2; 38; 39; 40].

50-річчя першої російської революції, 40-річчя Жовтневої революції наклало відбиток на тематику газетно-журнальних матеріалів. У «Радянському Поділлі», кам'янецькій міській газеті «Прапор Жовтня», в обласній молодіжці «Корчагінець», у збірниках наукових статей і повідомлень публікувались його статті про земляків – учасників революційних подій 1905-1907 і 1917-1920 років у Кам'янці-Подільському, районах області. Він став співавтором «Нарисів історії Хмельницької обласної партійної організації», підготувавши до них об'ємний розділ «Зародження і розвиток революційного руху на Поділлі. Більшовики в боротьбі за перемогу буржуазно-демократичної революції (1883 – лютий 1917 рр.)» [36]. Як і водилося в той час, події висвітлювалися з однієї позиції, у тіні залишалися національно-визвольний рух, діяльність УЦР, Української держави, Директорії, а якщо й згадувалися, то, звичайно, у тенденційному забарвленні.

Дослідницький талант Гарнаги І.В., його архівні, археографічні знання й досвід знайшли яскраве втілення в час написання «Історії міст і сіл Української РСР. Хмельницька область». Він був серед тих архівістів, які наполегливо ініціювали кампанію з написання історії населених пунктів України. «Не раз приїжджаючи до Києва, я, І.Л. Бутич, Ф.П. Шевченко, архівіст – виходець з Дунаївців, не тільки говорили про назрілу потребу готувати й видавати нариси про велич історичного подвигу українського народу, – згадає Іван Володимирович, – а й виробляли пропозиції щодо втілення ідеї в життя. Ініціаторами підготовки цього гігантського видання виступили не ЦК партії, не Рада Міністрів республіки, а працівники науково-видавничого відділу Головного архівного управління» [37, с.6]. Він став членом обласної редакційної колегії тому, що було чималим визнанням як з боку радянсько-партійного керівництва області, так і наукових кіл. Неодноразово виступав на нарадах, семінарах представників районних та міських комісій, сільських робочих груп, брав участь у пошуку архівних матеріалів, консультуванні дослідників. Йому належить нарис про Нігин, який разом з нарисом про Ізяслав доктора історичних наук, професора Кам'янець-Подільського державного педінституту Л.А. Коваленка, як еталонний варіант, був виданий окремою брошурою і вручений кожному автору. 7 квітня 1966 року в районній комісії був направлений обіжник, підписаний головою облредколегії М.І. Мехедою. Ставилася вимога за два тижні, давши відповідь на 46 питань, підготувати довідки про населені пункти-центри сільрад [31]. Рекомендації по написанню довідки й зразок на двох з половиною сторінках були написані І.В. Гарнагою [31, арк.48-50]. Іван Володимирович у співавторстві підготував до тому 7 нарисів про Вінківці, Грим'ячку, Лісоводи, Кам'янець-Подільський, Нігин, Летаву, Михайлівку [33, с.115-132, 190-200, 297-323, 333-341, 591-599, 650-660], разом з іншими працівниками архіву відредагував, доповнив 459 довідок, що склало 700 сторінок машинопису [32]. На заключному етапі був направлений до Києва для участі в остаточному редагуванні тому «Хмельницька область», яке проводилося в редакції міст і сіл Головної редакції Української радянської енциклопедії.

Івану Володимировичу була запропонована посада в цій столичній установі, але він віддав перевагу Кам'янцю, який став рідним містом.

Кам'янцю-Подільському присвячена значна частина його досліджень і публікацій. У них він висвітлив майже всі етапи історичного розвитку міста – його заселення представниками найдавніших племен, етногенез і розселення слов'ян у краї, походження назв Пониззя і Поділля [14; 10; 9; 21; 22]. Іван Володимирович взяв активну участь у дискусії про час заснування Кам'янця, не погоджувався з датою 1062 рік, бо вважав, що місто має давніше коріння. Свої думки висловив на науковій конференції 18 жовтня 1962 р., у розмові з академіком Тихомировим М.М. у дні святкування 900-річчя Кам'янця-Подільського. Наступні пошуки, розкопки, здійснені під керівництвом І.С. Винокура, Г.М. Хотюна, підтвердили його позицію. І.В. Гарнага став співавтором путівника «Кам'янець-Подільський», що назвав кількох видань [34], нарису «Кам'янець-Подільський», що ввійшов до тому історії населених пунктів Хмельницької області, багатьох інших матеріалів.

Робота над історією міст і сіл, потреба пояснити назви населених пунктів в описах, які ввійшли до тому, спонукали до поглиблення топонімічних знань, проведення топонімічних досліджень. Він звернувся до історії української мови, походження власних назв, придбав етимологічні словники. Під рубрикою «Звідки пішла назва» в «Радянському Поділлі», «Прапорі жовтня» вмістив серію розвідок про походження назв річок, міст, сіл, окремих вулиць, площ Кам'янця-Подільського, зокрема – «Смогрич», «Радянська площа», «Стуга, Стужка, Балабанівка», «Славута», «Полонне», «Кам'янець-Подільський», «Південний Буг», «Устя», «Супруньківці», «Студениця», «Руда» [25; 19; 26; 24; 18; 11; 17; 30; 28; 27; 23]. Таких статей у 60-80-ті роки з'явилося близько 300.

Як учасник Великої Вітчизняної війни, багато уваги приділив реконструкції подій, пов'язаних з рухом опору на Поділлі – діяльністю партійно-комсомольського підпілля, партизанських загонів і груп, визволенням краю, героїзмом земляків на фронті і в тилу. У статтях «Окупація міста», «Герої підпілля не вмирають», «Іду на таран», «Винищувач танків», «Розгром», «Визволення», «Ніхто не забутий», «У визвольному поході», «Весна визволення», «Кам'янець-Подільська наступальна» та інших розкрив панораму боротьби жителів Кам'янця-Подільського та області з фашистськими загарбниками [6; 8; 5; 20; 4; 15; 29; 3; 12].

Значний пласт його наукових і науково-популярних статей стосується персоналій – Дослідження життя й діяльності таких відомих особистостей як В.П. Затонський, Б.І. Збарський – та інших [7; 13].

Його матеріали публікували київські видання. На них посилалися й посилаються дослідники історії краю, бо в них концентровано викладені архівні матеріали, не завжди доступні авторам.

Іван Володимирович живе думкою про сьогочасну архівну справу, вивчення раніш невідомих сторінок. Він пам'ятає фонди, дає консультації й поради пошукачам. Враховуючи його вклад у поділезнавство та нинішню активну краєзнавчу позицію, Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України Національної академії наук України при Кам'янець-Подільському державному університеті 2005 року прийняв його в свої почесні члени, а 2007-го нагородив Почесною грамотою.

Список використаних джерел:

1. Алтухова О. Іван Гарнага: працював науковим працівником у Кам'янець-Подільському обласному державному архіві // Хмельниччина: роки становлення та поступу (1987-1997): М-ли Всеукр. наук. іст.-краєзн. конф. – Хмельницький, 1997. – С.96-98.
2. Боротьба за владу Рад на Поділлі (березень 1917 р. – лютий 1918 р.): Док. і м-ли / Упоряд.: І.І. Кириченко, І.В. Гарнага, Ц.М. Фірштейн; ред. М.І. Мехеда. – Хмельницький: Хмельн. обл. вид-во, 1957. – 306 с.
3. Гарнага І.В. Весна визволення // Прапор Жовтня. – 1980. – 26 квітня.
4. Гарнага І.В. Визволення // Прапор Жовтня. – 1984. – 21 березня.
5. Гарнага І.В. Винищувач танків: Бойові подвиги кам'ячан // Прапор жовтня. – 1985. – 22 лютого.
6. Гарнага І.В. Герої підпілля не вмирають // Радянське Поділля. – 1987. – 1 листопада.
7. Гарнага І.В., Шкурко С.К. Діяльність В.П. Затонського в Кам'янець-Подільській групі РСДРП // Тези доп. наук. конф. «Видатний партійний і державний діяч В.П. Затонський (до 100-річчя з дня народження)». – Кам'янець-Подільський, 1988. – С.11-13.
8. Гарнага І.В. Іду на таран // Прапор Жовтня. – 1985. – 5 квітня.
9. Гарнага І.В. І назвали край Поділлям // Радянське Поділля. – 1969. – 10 серпня.
10. Гарнага І.В. Етногенез і розселення слов'ян за даними топоніміки Хмельниччини // Тези доп. обл. наук. конф. «Проблеми історичної географії Поділля». – Кам'янець-Подільський, 1982. – С. 132-133.
11. Гарнага І.В. Кам'янець-Подільський: Звідки пішла назва // Радянське Поділля. – 1984. – 11 вересня.
12. Гарнага І.В. Кам'янець-Подільська наступальна // Прапор жовтня. – 1990. – 27 березня.
13. Гарнага І.В. Так будували мавзолей [Б.І. Збарський – наш земляк] // Радянське Поділля. – 1981. – 21 січня.
14. Гарнага І.В. Найдавніші племена краю // Радянське Поділля. – 1970. – 14 квітня.
15. Гарнага І.В. Ніхто не забутий: колективна книга пам'яті «Безсмертя» // Прапор жовтня. – 1984. – 17 березня.
16. Гарнага І. Околиці міста // Кам'янець-Подільський вісник. – 1991. – 26 жовтня.
17. Гарнага І.В. Південний Буг: Звідки пішла назва // Радянське Поділля. – 1984. – 22 серпня.
18. Гарнага І.В. Полонне: Звідки пішла назва // Радянське Поділля. – 1984. – 16 листопада.
19. Гарнага І.В. Радянська площа: Жовтень на карті області [Кам'янець-Подільський] // Радянське Поділля. – 1986. – 12 серпня.
20. Гарнага І.В. Розгром // Радянське Поділля. – 1984. – 11 травня.
21. Гарнага І.В. Розквіт культури міста [Кам'янець-Подільського] // Прапор Жовтня. – 1971. – 10 квітня.
22. Гарнага І.В. Руський магістрат [у Кам'янці-Подільському] // Радянське Поділля. – 1980. – 21 листопада.
23. Гарнага І.В. Руда // Прапор Жовтня. – 1974. – 29 червня.
24. Гарнага І.В. Славута: Звідки пішла назва // Там само. – 1984. – 18 грудня.
25. Гарнага І.В. Смотрич: Звідки пішла назва // Радянське Поділля. – 1986. – 22 листопада.
26. Гарнага І.В. Стуга, Стужка, Балабанівка: звідки пішла назва // Радянське Поділля. – 1986. – 14 лютого.

27. Гарнага І.В. Студениця: Звідки пішла назва // Прапор Жовтня. – 1974. – 30 листопада.
28. Гарнага І.В. Супруньківці // Прапор Жовтня. – 1974. – 21 грудня.
29. Гарнага І.В. У визвольному підході // Радянське Поділля. – 1982. – 12 травня.
30. Гарнага І.В. Уста: Звідки пішла назва // Прапор Жовтня. – 1975. – 15 березня.
31. Державний архів Хмельницької області (ДАХО). – Ф.Р. 3906. – Оп.1. – Спр.5. – Арк.33.
32. Там само. – Спр.9. – Арк. 28.
33. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька обл. – К., 1971. – 706 с.
34. Кам'янець-Подільський: Путівник / Упоряд.: Бейдер Ю.В., Гарнага І.В., Григорчук П.М. та ін. – Л.: Каменяр, 1965. – 58 с.
35. Климишена З. Іван Гарнага – краєзнавець і архівіст // Подолянин. – 1998. – 25 грудня.
36. Нариси історії Хмельницької обласної партійної організації: 2-е видання, перероблене. – Л., 1982. – 271 с.
37. Особистий архів І.В. Гарнаги: Автобіографія, написана 18-23 жовтня 2005 р.
38. Поділля в роки громадянської війни (лютий 1918 р. – грудень 1920 р.): Док. й м-ли / Упоряд. Г.В. Вітряна, І.В. Гарнага, І.І. Кириченко, Ц.М. Фірштейн; ред. М.І. Мехеда. – Вінниця: Він. кн.-газ. вид-во, 1959. – 486 с.
39. Радянське будівництво на Хмельниччині. 1921-1982: Док. і м-ли / Упоряд. В.П. Бабляк, О.П. Бурова, І.В. Гарнага, І.Х. Шиманський; ред. кол. Л.В. Кульпінський (голова) та ін. – Л.: Каменяр, 1983. – 188 с.
40. Соціалістичне будівництво на Хмельниччині. 1921-1941: Документи і матеріали / Упоряд. І.В. Гарнага, С.Л. Коваленко, Г.О. Мородецька та ін.; ред. кол. В.І. Купратий (голова) та ін. – Л.: Каменяр, 1989. – 207 с.

The article investigates local lore activities of I. V. Garnaga – the inhabitant of Kamyanets-Podilsky, archivist-investigator.

Key words: state archives, archivist, student of local lore, investigator, Podillya.

Отримано: 11.04.2008